

Några nyare ord i svenskan

BIRGITTA LINDGREN

Bioterrorism, tårtning och asymmetrisk krigföring. Många nya ord speglar att 2001 varit ett våldsamt år. Men det har också funnits plats för napptermometern, utsimningsbas-sängen och sprejgodis. Birgitta Lindgren, ansvarig för Svenska språknämndens nyordsarbete, redovisar ett urval nyord.

I följande lista förtecknas ett antal ord och fraser som uppfattas som relativt nya i svenskan och som varit aktuella under 2001. En del av dem finns som synes belagda tidigare men har inte tagits upp i tidigare nyordslistor i Språkvård eller i den nyligen utkomna Nyordsboken (2000).

Det årtal som anges för orden är det tidigaste belegg vi har hittat.

Vi vill tacka alla som bidragit till listan med tips om nya ord och uttryck. Alldeles särskilt tänker vi med tacksamhet på vår "hovleverantör" Bo-Gunnar Malmén,

som avled hösten 2001. Under en lång följd av år har han försett oss med tusentals excerpter. Vi vill gärna ha efterföljare till honom. Se vidare efterlysning sid. 46.

I arbetet med ordlistan har vi som vanligt också haft nytta av samarbetet med Svenska Akademiens ordboksredaktion och Språkdata vid Göteborgs universitet och utnyttjat Språkdatas databas Språkbanken och databasen PressText.

"Ett våldsamt år." Det har varit en återkommande rubrik på årskrönikorna över 2001. Och det finns ord i denna lista som avspeglar detta. Ord som *kravallant* och *kravallturist* påminner om demonstrationer som urartade till kravaller, och *bioterrorism*, *skurkstat*, *asymmetrisk krigföring* och *pulverbrev* förknippas med den mest spektakulära händelsen under året, terrorattacken mot World Trade Center i New York, och de följder som den fick. Ordet *bin Ladin-rabatt* på flygbiljetter kan man uppfatta som alltför lättsinnigt med tanke på bakgrunden, men det kan lika gärna ses som en ordbildning "på

trots”. Men det finns också ord som täcker mindre brutala former för politiska opinionsyttringar, som *reklejma* och *tårtning*. På det sociala planet har man diskuterat *homoadoption*, alltså rätten för homosexuella par att adoptera barn. Andra ord i samhällsdebatten är *stafettläkare*, som speglar svårigheterna inom sjukvården, och *koldioxidsänkor* på miljöområdet. Och nya framgångar inom gentekniken har gjort *terapeutisk kloning* till ett aktuellt ord.

Många ord har vi mer eller mindre direkt tagit över från engelskan, men som synes har även franska satt ett spår (*betårta*). Vi har också hämtat ord från närmare håll: från norskan har vi *Ikeamonarki* och *mobilblottare*.

I all korthet kan nämnas ytterligare några exempel på nya ord hos våra närmaste grannar. Men inget av dessa har vi har lånat in. En norsk nykomling är *dobbelthatte*, d.v.s. tillåta någon att uppträda med två ”hatter”, alltså ha två uppdrag (vilket kan ge upphov till intressekonflikter). Av danska nya ord kan nämnas *curlingföräldre* om överbeskyddande föräldrar som fejrar bort alla tänkbara hinder och svårigheter för sina barn, precis som curlingspelare gör framför curlingstenen; vidare *dynedag* om dag då man ligger under ”dynen”, alltså täcket, och tar sig ledigt för att stå ut med ett stressigt arbete. I finskan hittar vi *valkohaalarit* ’vitoverallare’ om fredlig demonstrant klädd i vit overall som tecken på sin inställning, och dopningsproblemen i finska skidlandslaget har gett upphov till *piikkiihtäjä* ’sprutskidåkare’, motsatsen är *luomuihtäjä* ’naturenlig skidåkare’.

apfälla överförd anv.: något som verkar så lockande att man inte kan avstå från

det även då det medför något negativt. 2001

• Kunskapsgåvan kul apfälla för vetgiriga. [...] Kurserna är gratis men man måste registrera sig för att få ett lösenord, och där ligger apfällan. *Akademiker SACO-Tidningen 2001/1, s. 46*

□ Apor sägs kunna fångas genom att man lägger mat i en trädstam och bara lämnar en liten öppning stor nog att få in en hand. När apan sträcker in handen och knyter den runt maten, så kan den sedan inte få ut den knutna handen genom hålet. Hellre än att släppa bytet, sitter den kvar och blir infångad; efter eng. *monkey-trap*; da. *abefælde*.

asymmetrisk krigföring krigföring mellan två helt olika typer av militära organisationer, t.ex. mellan ett lands traditionella armé och en gerillagrupp. 2001

□ Efter eng. *asymmetric warfare*; da. *asymmetrisk krigførelse*, no. *asymmetrisk krigføring*, fi. *epäsymmetrinen sodankäynti*.

betårta tårta (se d.o.). 2001 – **betårtning** tårtning (se d.o.). 2001

• Att mula en maktbävare med tårta har de senaste åren blivit en etablerad praxis bland samhällskritiker med anarkistisk läggning. Många mer berömda män än Bosse Ringholm har fått en tårta i ansiktet. Den mest kände tårtkastaren är belgaren Noël Godin som bland annat träffat Bill Gates, designern Karl Lagerfeld, sångaren Kenny Rogers och den holländske finansministern Gerrit Zalm. Godin har lanserat det franska verbet ”entarter”, ungefär ”att betårta”. Hans kriterier för vem som bör betårtas är 1) mäktig 2) självgod och 3) saknar humor. [...] Offren brukar välja att le tappert för att

rädda (det betärtade) ansiktet. *SvD Näringsliv* 18/4 2001, s.5. *Ola Billger*

□ Efter fra. *entarter till tarte 'tärta'*.

bin Ladin-rabatt prissänkning på flygbiljett för att locka resenärer. 2001

• Braathens informationsdirektör Frode Geitvik talar om en ”bin Ladin-rabatt som reflekterar verkligheten i flygbranschen”. *DN* 28/11 2001, *Thomas Hall*

□ Bildat till *Usama bin Laden*, utpekad som den som låg bakom terrorattacken i New York den 11 september 2001.

bioterrorism terrorism som utövas med hjälp av biokemiska vapen. 1999 – **bioterrorist** 1999

• Den amerikanska allmänheten har fått upp ögonen för hotet om bioterrorism. Även myndigheter inom hälsovård och militärt försvar ser med nytt allvar på riskerna för att terrorister beväpnar sig med mikrober. *DN* 22/9 2001

□ Efter eng. *bioterrorism, bioterrorist*; da., no. *bioterrorisme, bioterrorist, fi. bioterrorismi, bioterroristi*.

fickla lysa med ficklampa. 2001

□ Ordet, skapat av Wiktor Nilsson, vann första pris i Läsrörelsens Alfons Åberg-tävling 2001 om bästa ord, se vidare s. 46 och Språkvård 4/2001, s. 48.

hembränd ny betyd.: om cd-skiva till vilken en privatperson själv har kopierat över ljud- eller bildfil med hjälp av en cd-brännare. 2001

• Hembränt tål inte solljus. Visserligen håller nog de flesta ordning på sina hembrända cd-skivor, men tidskriften Ljud & Bild har ändå testat hur väl de

klarar solljus. *Avisen* 21/4 2001, s.17

□ Jfr äldre *hembränd* om sprit tillverkad i hembränningsapparat; da. *hjemmebrændt, no. hjemmebrent*.

homooption adoption där de som adopterar är ett homosexuellt par. 1999

• Sedan gick det väl inte så långt när det gäller homooption som vi hade önskat. Ja till att en homosexuell släkting kan adoptera barnet om de biologiska föräldrarna dör. Men nej till att homosexuella ens ska få provas för egen adoption. *Expr.* 16/11 1999

Ikeamonarki 2001

• Samtidigt betar sig prinsar och prinsessor alltmer som vanligt folk. Men har denna jippo- och Ikeamonarki en tillräcklig plattform för att överleva in i 2000-talet? *DN* 24/8 2001

□ Efter no. *Ikeamonarki*, lanserat av statsvetaren Carl-Erik Grimstad med anspelning på att kronprinsen har köpt möbler på Ikea.

julgranssyndrom ett tillstånd av överbelastning (som en julgran med alltför många prydnader). 2001

• Men förhandlingarna drabbades av julgranssyndromet. Sakfråga efter sakfråga hängdes upp i granen så att man till sist inte såg trädet. *Metro* 20/6 2001, s.14

□ Efter eng. *christmas tree syndrome*.

koldioxidsänka om skogar, vattendrag m.m. betraktade utifrån egenskapen att kunna binda koldioxid (vilket för ett land medför nedsättning i kraven om minskning av koldioxidutsläpp). 2001

□ Jfr eng. *carbon sinks*; fi. *hiilinielu 'kolsvalg'*. Även på sv. förekommer *kolsänka*, men det är missvisande. Det är inte kol utan koldioxid

som skall bindas; *sänka* beror inte på att man missförstått det eng. *sink* 'avlopp', utan *sänka* är inom miljövetenskapen term för en process som för bort ett ämne ur atmosfären.

kravallant person som uppviglar till och deltar i kravaller. 2001

- Dags för kravaller igen. I oktober ska Samväldeskonferensen i Brisbane attackeras så hårt att den måste ställas in. Om kravallanterna får som de vill alltså. *SvD 8/8 2001, s.2, Mats Johansson*

kravallturism det att åka runt och delta i demonstrationer enbart i hopp om att de skall urarta i kravaller. 2001

- På kontinenten talar man i termer av kravall- eller våldsturism. Proffsde-monstranter åker från land till land för att delta i protester. *DN 18/7 2001*
□ fi. *mellakkaturismi*

Lasse Berghagen-vin skämtsamt: ett slätstruket vin. 2001

- De viner som ingår i den nya basmodulen och kommer att utgöra 80 procent av butikernas utbud beskriver han som genomsnittliga. – Det är inte skräp, men inte heller något som sticker ut. Lasse Berghagen-viner, säger Håkan Larsson. *DN 1/8 2001 s. C1*
□ Efter artisten Lasse Berghagen, som här bedöms som snäll, oförarglig och inte särskilt spännande.

Maudeffekten den effekt i form av en ökning av opinionssiffrorna som den nya partiledaren för centerpartiet Maud Olofsson hade enbart på grund sin personlighet. 2001

- Jfr *Westerberg-effekten*, om motsvarande effekt som Bengt Westerberg hade som nyttillträdd partiledare för folkpartiet 1985.

mobilblottare – mobilblottande – mobilblottning 2001

- En mobilblottare. En som blottar sitt privatliv inför alla utan att generera sig det minsta. Det kan vara på bussen, kaféet eller någon annan offentlig plats. Att människor runt omkring kan höra allt som sägs gör bara saken bättre, skriver VG. [...] mobilblottning [är] ett problem som dyker upp överallt. [...] Enligt [den svenska sociologen] Anders Persson finns det flera anledningar till mobilblottande. *Aftonbladet 9/1 2001*

- Efter no. *mobilblotter*.

napptermometer febertermometer utformad som en tröstnapp. 2001

- Att ta tempen på små barn brukar ofta innebära problem. För att underlätta för svettiga föräldrar har Philips tagit fram en digital napptermometer, där barnets temperatur visas på en display på nappens framsida. *Expr. 7/12 2001*

pensionärskuvös skämtsamt: inglasad balkong eller glasveranda. 2000

- Det är inte heller så dumt att sitta och göra ingenting i den egenhändigt inglasade pensionärskuvösen – glasverandan. [...] Men alla seniorer borde efter ett arbetslivs strävan för trygghet unna sig att hoppa runt lite planlöst och lustfyllt – utan att snegla på lönsamhet och meningsfullhet – innan vintern som sedan ändå slår till. *DN 15/1 2000, s. A 20*

personlig i yrkestitel: beteckning för att någon yrkesmässigt ger råd eller hjälp som anpassats speciellt till en viss kund, t.ex. **personlig astrolog** 2001 –

personlig dietist 2001– **personlig shoppare** 2001

• Dagens dietister är sällan bastanta husmoderstyper som predikar kostcirkelns förträfflighet. Kostcirkeln hänger med än, men dietistyrket har fått en ny roll. Den nya trenden är att bli personlig dietist – den stressade karriäristens vägledare i vitamindjungeln. *Metro 11/1 2001, s.1. Viivoi Toikkanen*

□ Efter motsv. anv. av eng. *personal coach* m.fl., jfr äldre *personlig tränare*; motsv. anv. av da. *personlig*, fi. *henkilökohtainen*

pulverbrev brev innehållande pulver som är nedsmittat med mjältbrandsbakterier. 2001

• Totalt har nu 63 misstänkta försändelser kommit in till Rikskriminalen i Stockholm via polisstationer runt om i landet. Av dem har omkring 25 analyserats färdigt och misstankarna om mjältbrand har kunnat avskrivas i samtliga fall. Men granskningen fortsätter och polisen ska försöka spåra dem som skickat falska pulverbrev för att skrämmas. *DN 19/10 2001, s. A6*

□ da. *pulverbrev*, fi. *jaubekirje*

reklejma demonstrera mot bilismen genom att ockupera gator, bl.a. genom gatufester. 2000 – **reklejmare, reclaimare** anhängare till reclaim-rörelsen. 1999

• – Staden ska tillhöra alla. Jag tycker att man kan ”reklejma” varenda dag, förklarar Magnus. *DN 27/4 2000*

□ Till namnet på *Reclaim the street* (’kräv tillbaka gatan’), en rörelse som startade i London i mitten på 90-talet eller *Reclaim the city* motsvarande svensk rörelse från 1998.

resultatvarna varna för att ett företags

ekonomiska resultat blir sämre än förväntat. 2001

• Företaget resultatvarnade den 12 mars och spädde en förlust under årets första kvartal på mellan fyra och fem miljarder kronor. *DN 20/4 2001*

□ Ett bättre uttryck än *vinstvarna*, som kan missförstås som ’varna för vinst’, jfr *vinstvarning* Språkvård 4/2000, s. 14.

skurkstat stat som inte respekterar internationella överenskommelser. 1997

• Däremot hittar vi flera av de ruggigaste regeringarna i världen just där. I Amerika har man ett uttryck för dem, ”rogue states”, skurkstat. De ligger alla (utom Nordkorea) i den judiska nationens närhet: Libyen, Syrien, Irak, Iran, Sudan. *DN 14/5 1998*

□ Efter eng. *rogue state*; da. *slyngelstat*, fi. *roistovaltio*.

sprejgodis sötsak i sprejform. 2001

• Nytt populärt sprejgodis kan fräta sönder tänderna. En ny typ av godis, som sprejas in i munnen, har blivit något av ett mode bland skolbarn. Men tandvården varnar för förödande konsekvenser [...] Det innehåller [...] sötningsmedlet aspartam och citronsyra, vilket kan fräta sönder barnets tänder. *Metro 4/10 2001, s.2. Anders Göransson*

stafettläkare inhyrd läkare som tar vid när annan inhyrd läkare slutar. 1999

• Stafettläkare, det är läkare som hoppar in under korta tidsperioder, oftast någon eller några veckor åt gången på olika ställen. En del jobbar som hyrläkare under semester eller annan ledig tid, andra på heltid. *DN 16/12 2001*

□ Benämningen utgår från patienternas perspektiv, där tillfällig inhyrning av läkare ter

sig som en stafett, där den ena läkaren tar vid efter den andra.

talibanisering politik som innebär övergång till samma extremt stränga religiösa regler som i Afghanistan under talibanernas ledning. 1999

- Också regionalt skulle det komma oro åstad om talibanerna tog över fullständigt i Afghanistan. I grannländerna i norr, de nya centralasiatiska republikerna fruktar man allmänt för en "talibanisering" av politiken. Också i Ryssland, längre norrut oroar man sig för att talibanerna skulle kunna radikalisera muslimska grupper och politiker. *DN 7/9 2000, Mats Lundegård*

□ da., no. *talibanisering*

taliban-tv tv som karakteriseras bl.a. av att kvinnor osynliggörs eller åsidosätts. 2001

- "Varför får kvinnor inte ha åsikter om kriget?" löd rubriken över min krönika i Expressen som väckte denna storm. [...] En undersökning från Göteborgs universitet visar att sen terroråden är det 80 procent män som uttalat sig i tv. 20 procent kvinnor. Vad är detta? Det finns bara ett ord som passar: taliban-tv. *Expr.-GT 12/11 2001, Britta Svensson*

□ Anspelar på att kvinnor i talibanstyrda samhällen inte får uppträda offentligt.

terapeutisk kloning kloning av celler i syfte att bota sjukdomstillstånd. 2001

- Terapeutisk kloning kan vara tillåtet i Sverige om ett halvår. Forskning på embryonala stamceller får klartecken från och med nu. Vetenskapsrådet gav i går sitt stöd till bägge de omstridda forskningsområdena. Men först måste

två lagar ändras. Om förutsättningarna klubbas igenom av riksdagen blir Sverige vid sidan av Storbritannien det enda landet i världen där ett genomtänkt regelverk tillåter terapeutisk kloning. *DN 5/12 2001, Karin Bojs*

□ da., no. *terapeutisk kloning*, fi. *terapeutinen kloonaus*

tok- 1. ökad anv. som förled med nedsättande betyd. i ord för anhängare el. åsiktsriktning e.d.: **tokbiologist** 2001 – **tokfeminism** 2001 – **tokfeminist** 2001– **tokliberal** 2000

- Tokbiologister mitt i naturen. Jaha, så var det dags igen. Nu ska det minsann städas upp i feministträsket. Den här gången är det kulturjournalisten Birgitta Kurtén-Lindberg som utrustad med centraldammsugare och ekologisk såpa ska göra rent hus med "tokfeminismen" i en bok med samma namn (Timbro). Förklaringen till prefixet "tok" erbjuds läsaren redan i förordet, efter att författaren vidsynt och generöst förklarat att alla feminister inte är tokfeminister. *DN 15/5 2001, s.2. Hanne Kjöler*

2. ökad anv. som förstärkande förled till adjektiv: **tokbillig** 2000 – **tokdyr** 1999 – **tokjobb** 2001 – **tokkär** 1993

- Unga luffare som äter tokbilligt på marknader, prutar envetet och reser landvägen. *Expr. 6/8 2000*

- Så är det vår. Och vad behöver du när du är kär eller ännu hellre tokkär? *Expr. 28/4 1993*

□ Jfr äldre *tokvänstern* resp. *tokrolig*

tårta kasta eller gnugga in en tårta i ansiktet på någon, i synnerhet en makt-havare, i syfte att förringa denne – eller

dennes maktposition – i allmänhetens anseende; även *betårta* (se d.o.). 2001 – **tårtare** 2001 – **tårtning** 2001

• Jag tror att det monopol på tårtning som Boëthius indirekt efterlyser skulle förta en del av den symbolik som den fria tårtningen som protestform erövrade. Kjell Eriksson och "Morgonpasset" har i själva verket fört journalistiken till nya nivåer när de uppgraderat den antika funderingen "Vem vaktar väktarna?" till 2000-talet. Kjell Eriksson har levererat svaret på frågan "Vem tårtar tårtarna?" *DN 5/5 2001, s.B2. Augustin Erba*

□ fi. *kakuttaa, kakuttaja, kakutus*

utsimningsbassäng simbassäng som börjar inomhus och fortsätter utomhus med luftsluss emellan. 2001

• Här byggs en utsimningsbassäng. *Skylt vid Eriksdalshallen i Stockholm hösten 2001*

-varning ökad anv., ibland ironiskt – **kioskvältarvarning** varning för bok, film e.d. som kan komma att sälja mycket bra. 1998 – **gubbvarning** varning för uppförande, klädstil m.m. som kan uppfattas som typiskt "gubbigt". 1996 – **kalkonvarning** varning för film e.d. som kan uppfattas som kalkonfilm, d.v.s. som löjeväckande. 2001 – **kitschvarning** 1998 – **kultvarning** 1995 – **patetvarning** 1996 – **prettovarning** 2000 – **tantvarning** jfr *gubbvarning*. 1998

• Direkt kalkonvarning blir det när ett engelskt musikgeni spelar violin under sexakten och droppar repliker som "Jag tror jag har en komposition på gång!" *DN 17/9 1998*

viagra överfört: om något som verkar starkt stimulerande. 2001

• Det är möjligt att det här bara är viagra för gamla syntare. Men det orkar jag inte tänka på just nu. *DN 9/11 2001, Fredrik Strage*

□ Till *Viagra*, namn på ett potensstimulerande läkemedel; da. *viagra*.

väldsturism se *kravallturism*. 2001

zebralagen lagen om plikt för motorförare att stanna vid övergångsställe markerat med vita ränder (men utan ljussignal) och släppa fram gångtrafikanter. 2000

• Nu har den första bilföraren fällt för brott mot den så kallade zebralagen. Han fick tusen kronor i böter av Mölndals tingsrätt för att han inte stannade vid ett övergångsställe. *DN 22/10 2000*

□ Uttrycket härrör från den kampanj som bedrevs när lagen infördes den 1 maj 2000.

24-timmarsmyndighet myndighet som är tillgänglig (via telefon eller Internet) dygnet runt för vissa ärenden. 2000

• Det är både orimligt och blir onödigt dyrt om alla statliga myndigheter skall serva medborgarna via Internet dygnet runt. Framför allt riskerar det att leda till alltför stora IT-investeringar, hävdar riksrevisionsverket i en kritisk granskning av Statskontorets förslag till så kallade 24-timmarsmyndigheter. Med en 24-timmarsmyndighet menas att myndigheten är elektroniskt tillgänglig för informationshämtning och ärendehantering dygnet runt. *Expr. 18/11 2000, s. 21*